

Renanovské pojetí národa a současná sociologie

JAROSŁAW KILIAS*

Sociologický ústav Varšavské univerzity, Varšava, Polsko

Renan's Concept of the Nation and Contemporary Sociology

Abstract: The article presents the similarities between Ernest Renan's concept of the nation and some ideas from contemporary sociology of the nation. Both Renan and many contemporary sociologists emphasise the conceptual and process character of the national community. It is interesting that Renan's concept is often perceived as a theory of individual national identification, although it, in fact, considers the nation as a whole. This misinterpretation indicates the pluralistic and multi-level character of the nation. It includes phenomena from at least five different levels, from the level of everyday life to the level of elite nationalist theory. The author suggests that any research on nationalism should respect the relative independence of its levels.

Sociologický časopis, 1999, Vol. 35 (No. 4: 423-432)

Přednáška *Co je národ?*, kterou měl 11. března 1882 na Sorbonně francouzský historik Ernest Renan, je dodnes jedním z nejčastěji citovaných textů, jež se týkají národa [Renan 1882, 1905]. Zdá se však, že její název je poněkud matoucí, neboť ve svém fascinujícím vystoupení přednášející dokázal, že dát na uvedenou otázku jednoznačnou odpověď je ve skutečnosti nemožné. Renanovská ne-odpověď na ni se jeví jako překvapivě aktuální, a proto bych chtěl svůj text věnovat pokusu přeložit ji do současného jazyka. Hodlám při tom přihlídnout k několika klíčovým problémům, které uvedené pojetí vyvolává a jež sám autor buď nechtěl, nebo nemohl vzít v úvahu.

Renanovské pojetí národa ve světle současné sociologie národa

Když se Renan zabýval problematikou národa, byl si plně vědom, že toto téma je spjato s mnoha nedorozuměními. Proto důrazně varoval před zaměňováním národa s jinými kolektivitami, které se někdy označují názvem „etnika“. Ve snaze co nejlépe zachytit jejich specifčnost upozorňoval na to, že současné národy jsou výtvorem poměrně nedávné doby. Viděl v nich výsledek účinné politické unifikace, podporované historickou pamětí. Dlužno podotknout, že renanovské pojetí této „paměti“ bylo neobyčejně realistické. Autor zdůrazňoval, že tato paměť je jak výsledkem kultivace vzpomínek, tak i výsledkem zapomínání na ty události, jejichž připomínka by narušovala představu národní jednoty. Když analyzoval jednotlivé národotvorné faktory a determinanty národní identity, byl nucen je postupně eliminovat, neboť dospíval k názoru, že žádné z nich nejsou ani nutným, ani postačujícím základem vzniku národa. Všechny národy měly mít také smíšený rasový charakter a rasa, ať už chápána antropologicky nebo etnograficky, nemohla národ konstituovat. Ani jazyk neplnil tuto funkci, neboť sama jazyková jednota tehdejších společností byla jevem poměrně novým. Nutným národním poutem nebylo pro Renana ani

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dr. Jarosław Kilias, Uniwersytet Warszawski, Instytut socjologii, Karowa 18, Warszawa 64, Polska, fax +4822 827 85 99, e-mail kiliasja@is.uw.edu.pl

náboženství. Tento autor nevěřil v existenci přirozených národních hranic. Nedomníval se, že by pro někoho mohla být vlastní celní unie. Jak tedy vůbec na titulní otázku francouzský historik odpovídal? Zdůrazňoval duchovní charakter národa, fakt, že jeho základem je bohatství společných vzpomínek, historická paměť (chápaná, jak už víme, realisticky jako přesvědčení o existenci společné minulosti!) a schopnost udržovat a obohacovat toto dědictví i v budoucnosti. Národ měl být „každodenním plebiscitem“, pospolitostí solidarity založené na trvalé připravenosti podporovat soužití v jeho rámci.

Je třeba si povšimnout, že takový způsob vymezení národa zcela mění smysl otázky vytyčené přednáškou. Ta už ve skutečnosti nezní „co je národ?“, ale „jak se národ národem stává?“. V Renanově textu je tento jev fakticky chápán jako proces, a jediná odpověď na otázku „co je národ?“ může být už pouze taková, že nemá cenu ji hledat, nebo že na ni žádná jednoznačná odpověď neexistuje... Chce-li někdo opravdu renanovsky odpovědět na renanovskou otázku, musí říci, že je nesprávně položená a že je třeba ji přeformulovat. Na otázku „co je národ?“ nelze buď vůbec jednoznačně odpovědět, nebo je pro badatele národa nepodstatná, protože souvislost konstruktů, které tvoří – jako jsou např. národní dějiny nebo kánon národní kultury – s představami národa reálně determinujícími lidské jednání, může být pouze problematická. Důležitá je spíše otázka „jak se imanentně a stále znovu vytváří národ?“, pojímající jev v procesuálních, a nikoli věčných kategoriích.

Právě takový způsob chápání národa vnucuje známá definice Benedicta Andersona [1986: 15], který v práci o genezi moderních národů hovoří o národech jako o „představovaných politických pospolitostech“. Zvláštní pozornost zasluhuje stejně zaměřený návrh Rogera Brubakera [1996: 15-16, 6], jenž v knize věnované národům a národnostním menšinám střední a východní Evropy meziválečného období a současnosti odmítá úvahy o tom, co je národ, a zabývá se tím, jak je konstruován jako praktická kategorie nacionalistické politiky. Stejně důležité je, že se Brubaker ve své analýze snaží uvádět konkrétní subjekty, jež se podílejí na operacionalizaci národa, k níž podle něho dochází spolupůsobením tří subjektů, a to nacionalizujících se států, národnostních menšin a jejich zahraničních vlastí.

Badatel, který akceptuje aktualizovanou verzi renanovské výzkumné perspektivy, musí brát v úvahu dvě těžkosti, nad nimiž se sám Renan nezamýšlel. Za prvé, a na to upozornil Brubaker, jde o identifikaci konkrétních subjektů tvořících představy o národech. Představovaná pospolitost je vždy konstruována někým konkrétním, jehož představa nebude patrně totožná s představou jiného, přestože se oba pravděpodobně považují za mluvčí zájmu kolektivity, kterou vymezují zájmem „my“. Všechny tyto představy nebudou mít samozřejmě stejný dosah či sílu vlivu.

Na povahu druhé těžkosti poukazuje určité nedorozumění, s nímž se často setkáváme v textech, jejichž autoři se odvolávají na práce francouzského myslitele a kteří nevidí, že jeho výklad se týkal pouze národa jako kolektivity, nikoli charakteru identifikace jeho jednotlivých příslušníků. Zmínění autoři obě tyto otázky směšují, čímž Renanovo pojetí dezinterpretují.¹ Ve skutečnosti nemá renanovská koncepce „každodenního plebiscitu“, stále a znovu potvrzujícího existenci národa jako celku, samozřejmě nic společného s tím, že ji někteří interpreti ztotožňují s obrazem jakési „samoobsluhy“, v níž by si každý mohl z různých národních identit libovolně vybírat!

¹) Činí tak např. Antonia Kłoskowská [1996: 86-87].

O skutečné potřebě pečlivého rozlišení těchto dvou rozdílných, i když na první pohled souvisejících otázek, se můžeme přesvědčit při analýze pojetí národa Emanuela Rádl, které je zdánlivě renanovské koncepci podobné. Rádlovy úvahy týkající se národa jsou dodnes s oblibou připomínány, těší se sympatiím vydavatelů a získávají popularitu i mezi čtenáři. K nejznámějším pracím tohoto filozofa patří přednáška z roku 1918, věnovaná rasovým teoriím, kniha *Válka Čechů s Němci*, vydaná roku 1928, a brožura *Národnost jako problém*, jež je sborníkem článků publikovaných původně v časopise *Křesťanská revue*, obsahující mj. kritiku pravidel určujících národnostní příslušnost, jež byla uplatněna v prvním československém sčítání lidu [Rádl 1918, 1929, 1935, 1993].

Rádlovy texty (z nichž přinejmenším jeden se souhlasně odvolává na Renana [Rádl 1929: 69]) mají výrazně polemický ráz. Polemika se týkala koncepcí, které národ reifikují a hledají jeho podstatu v údajně objektivních determinantách, tj. v rase nebo národní kultuře (filozof měl tendenci převádět teorie rasové i kulturní na společného jmenovatele a nazývat jejich pojetí národa „rasově kulturním“ [ibid.: 55]). Protože nechtěl svou koncepci národa zakládat na objektivních znacích, uznával za jeho základ svobodnou volbu a uvědoměle realizovaný národní program. Ona volba se měla týkat národní příslušnosti chápáné jako připravenost zmíněný program uskutečňovat. Ve světle jeho úvah se národ jeví především jako politická idea (hovořil ostatně právě o „politickém“ nebo „smluvním“ pojetí národa). Takovéto chápání národa považoval za správné pro národy západní Evropy. Autorství rasově kulturního pojetí připisoval Němcům, přičemž za jeho duchovní otce považoval především Herdera a Fichteho. Svou koncepci národa použil Rádl mj. v diskusi o pravidlech stanovování národnosti při československém sčítání lidu. Polemizoval s metodou, která určovala národnostní příslušnost mateřským jazykem. Podle jeho mínění byla tato metoda výsledkem přijetí kulturně rasové teorie národnosti, podle níž je národnost objektivní jev. Stavěl proti ní svůj politický pojem národa.

Je třeba upozornit, že úvahy o sčítání lidu se týkají „národnosti“, přičemž tento termín označuje národní příslušnost, zachováváje však odstín dvojznačnosti, spočívající v tom, zda nejde prostě o národ. Jiný text dokazuje, že Rádl ztotožňoval nebo spíše směřoval otázku „co je národ?“ s otázkou „co je národní příslušnost?“. Použil v něm přirovnání, které pouze zdánlivě připomíná renanovskou metaforu „každodenního plebiscitu“: existence národa je založena na svobodě individuální vůle projevující se stejným způsobem jako při hlasování během parlamentních voleb. Francouzskému autorovi šlo samozřejmě o afirmaci a potvrzení existence národa jako kolektivity, nikoli o faktické volební akty jednotlivých individuí. Je zajímavé, že Rádl byl někdy ochoten ignorovat individualistický charakter vlastní koncepce a hovořil o zavedení (existenci?) kolektivních práv příslušejících národům jako kolektivitám.² Ve svém polemickém zápalu filozof nadto nechtěl nebo nedokázal odlišit rovinu teoretických vědeckých projektů, kam patří úvahy, čím „opravdu“ (tj. pro badatele) národ (respektive národní příslušnost) je, od roviny běžných představ, kdo je obvykle za příslušníka národa považován. Důsledkem je, že jeho teorie národa jako výsledku svobodné volby se jeví – v protikladu k úvahám francouzského historika – jako nedorozumění plynoucí ze ztotožnění různých, jakkoli zdánlivě příbuzných otázek, i z podcenění odlišnosti dvou nesporně rozdílných rovin analýzy.

Teoretická nedorozumění, která lze v tvorbě Emanuela Rádl zjistit, mohou být předpokladem umožňujícím vyvodit obecnější závěry. Jak se totiž zdá, musejí se všechny

²) Přirovnání obsahuje text [Rádl 1935: 77], o kolektivních právech [Rádl 1993: 146-148].

představy týkající se národa vyznačovat určitou polyperspektivností³ jako zřejmým a nevyhnutelným důsledkem nejednotnosti lidské zkušenosti. A tak nacionalistické kategorie budou v různých sférách zkušenosti operacionalizovány nezávisle a rozdílně a každý pokus převést je na jakéhosi společného jmenovatele, je přinejmenším riskantní. Proto se zdá, že na zmodifikovanou otázku „jak se vytváří národ?“ musí existovat mnoho různých odpovědí, jejichž obsah bude záviset na tom, jakou oblastí skutečnosti se zabýváme. Z toho důvodu eventuální výzkumy týkající se hypotetické vzájemné závislosti různých rovin operacionalizace národa musejí postupovat velice obezřetně a jejich východiskem musejí být výsledky dílčích analýz.

Prozatímně navrhuji rozlišit pět základních, relativně autonomních rovin či sfér operacionalizace národa i jiných klíčových kategorií nacionalismu. Toto rozlišení je samozřejmě dosti arbitrární. Používám-li termín „roviny“, nechci vůbec tvrdit, že jsou jaksi hierarchicky uspořádány.

Těmito rovinami jsou:

1. *Rovina každodenní individuální zkušenosti*, na níž se prakticky rozlišují členové a nečlenové národa a pro kterou je nejcharakterističtější protiklad naši a cizí. K tomuto rozlišení dochází pochopitelně vždy v konkrétní situaci, kdy se v sousedství objevují nějací cizí nebo kdy se objevuje badatel provádějící výzkum, který se ptá buď na kritéria umožňující identifikovat „naše“, nebo na vlastní identifikaci respondenta. Zdá se, že tato sféra je pro konstrukci národa jako představované politické pospolitosti nejméně podstatná. Zmíněná konstrukce se vytváří především na dalších rovinách.

Na první pohled patří jevy této roviny zdánlivě jako jediné z projevů existence národa do sféry vymezované jako realita každodenního (běžného) života průměrného občana, který se ideologií či politikou profesionálně nezabývá. Avšak závěr, že první rovina operacionalizace národa jako *celek* je obsažena ve sféře občanova každodennosti, musíme chápat jako předčasný.⁴ Kontakt s jevy dalších rovin má onen občan pouze příležitostný a dochází k němu jen díky specializovaným institucím. Poznatky o nich dostává většinou „shora“, tj. prostřednictvím školy nebo prostřednictvím masových sdělovacích prostředků. Tyto jevy jsou aktualizovány především ve zvláštních situacích, jejichž „učebnicovým“ příkladem je samozřejmě válka, ale může jím být i příležitostná akademie nebo slavnostní odhalení pomníku. Jevy z těchto sfér mohou patřit do reality každodenního života nanejvýš „odborníků na národ“, tj. vědců nebo politiků.

³) Termín „polyperspektivní“ je převzat od Stanisława Ossowského: „Obrazy, které spontánně malují či kreslí děti, nebo obrazy, s nimiž se setkáváme v tzv. primitivním umění, a to jak exotickým, tak evropském z dob předcházejících renesanci, netvoří zpravidla z hlediska zákonů perspektivy racionální kompozice. Jejich jednotlivé fragmenty jsou malovány z různých hledisek, a to tak, že obraz nelze vnímat jako perspektivní celek. Proporce jedné jeho částí se neshodují s proporcemi částí jiných, nebo dokonce jsou na obraze znázorňovány věci, které nelze zároveň vidět z jednoho bodu, např. průčelí domu i jeho vnitřek... (...) Také ideologie vyznávaná jednotlivými společenskými skupinami nebo jedinci, dokud nebyla zahrnuta do jednotného rámce teoretického zpracování, má zpravidla podobu jakéhosi polyperspektivního obrazu. Aby k nám určité ideje téhož souboru mohly promlouvat, vyžadují takový postoj, při němž jiné údaje téhož souboru nemohou být aktuálně pocíťovány...“ [Ossowski 1967: 135].

⁴) [Schutz 1964, Berger a Luckmann 1981: 33-61]. Na kategorie čerpané z druhé kapitoly této knihy se odvolávám i v další části textu.

2. *Rovina politiky*, zejména mezinárodní, v níž se národ (zpravidla ztotožňovaný s národním státem) jeví, a to určitě jak pozorovatelům, tak i samotným politikům, jako její samostatný subjekt, obklopený subjekty téhož typu.
3. *Rovina jednoduchých zdůvodnění národní politiky*. Právě v této rovině se ukazuje jako podstatná kategorie „národní kultury“, kterou politikové i publicisté používají jako pomocný argument sloužící zdůvodnění požadavků a politického jednání, přičemž sám obsah onoho pojmu zůstává či v každém případě může zůstat neupřesněný.⁵ Totéž se dá říci o „národním zájmu“, pro který je tato rovina rovněž mateřskou sférou. Oba tyto termíny odkazují obvykle na jakési blíže neupřesněné designáty (v každém případě je neupřesňují ti, kteří je používají!).

Charakteristickým rysem ideologie polské pravice je, že vylučuje na okraj národního společenství osoby považované za „zrádce“, zkompromitované spoluprací s údajně antinárodním komunistickým režimem. Tyto lidi nepovažuje za hodné příslušnosti k onomu společenství, protože nejsou – jak to formulují ideologové radikální pravice – „opravdovými Poláky“. Je třeba poznamenat, že k tomuto vylučování oněch „zrádců“ či „odpadlíků“ dochází právě ve třetí rovině, a jediné v ní! V rovině běžné zkušenosti tito lidé nepochybnými příslušníky národa zůstávají.

Zdá se, že představy patřící do této roviny, propagované mnoha různými politickými subjekty, se vyznačují největším pluralismem a mimořádně vysokým stupněm nejjednodušší zjištěné diference.

4. *Rovina populárního teoretického nacionalismu*, vlastní zejména populárněvědecké tvorbě, učebnicím i výchovným pořadům v médiích. Právě do této roviny patří kánon národní literatury či národních dějin v pojetích prezentovaných v publikacích určených pro širší okruh příjemců.
5. *Rovina elitární, vědecké teorie národa*. Tvoří ji národní dějiny (ale jediné tehdy, když se práce historiků týkají nejen jevů z oblasti vymezené nereflexivním užíváním kategorie „národa“, ale když se soustředí na vlastní proces jeho trvání nebo vývoje), tradiční dějiny národních literatur, sociologie reifikující národ atd.

Z uvedených úvah plyne několik podstatných teoretických i politických důsledků. Nej důležitější je patrně to, že zpochybňují účelnost (a zajisté i možnost) jakéhokoli holistického pojetí národa. Národ jako představovaná pospolitost je nevyhnutelně prezentován polyperspektivně, a i když nikdo nebude pochybovat, že ony představy se týkají jedné a téže skupiny, její obraz tvořený různými sociálními aktéry a promítaný do různých sfér skutečnosti nebude nikdy jednotný. Tyto rozdílné představy budou odrazem jak politických kontroverzí, tak diferenciací sociálních rolí laiků, praktických politiků i „univerzálních expertů“, tj. běžných občanů, kteří se aktivně účastní politického života pouze příležitostně, politiků, národních ideologů či vědců. Národ se tudíž nejeví ani tak jako pospolitost sjednocující vyznavače jakýchsi údajných vůdčích národních hodnot, ale spíše jako pospolitost v nedorozumění, spojující lidi sjednocené zamlčením své zásadní inko-

⁵) Zdá se, že potvrzením tohoto poznatku mohou být např. výsledky výzkumu polské Celostátní rady pro rozhlas a televizi (Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji), který probíhal pod vedením prof. Joanny Kurczewské. I když se členové rady museli ve své činnosti řídit určitou koncepcí národní kultury a jejího prospěchu, vyhýbali se jejímu definování a velice zdůrazňovali, že nebyla předmětem jejich debat. Můj článek na toto téma bude uveřejněn v knize pod redakcí Joanny Kurczewské, jejíž tisk se připravuje.

herence, nebo ignorováním své diferenciace. Za potvrzení této teze lze považovat např. výsledky analýz Michaela Billiga [1997], týkající se „banálního“, běžného nacionalismu. I když tento autor ve své knize opravdu přesvědčivě dokazuje všudypřítomnost prvků nacionalismu ve vědeckém i běžném myšlení, je zároveň zřejmé, že ty nejvšeobecnější z nich mají pouze rudimentární charakter. Tvoří je totiž jediné nejjednodušší národní symboly nebo prostě přesvědčení, že existence národů je základní, objektivní fakt, jenž je podstatným předpokladem našeho myšlení, chybí však mezi nimi nějaké určitější kulturní obsahy.

Je třeba upozornit, že nespornou předností uvedených tvrzení je rovněž to, že realističtější než to obvykle činily různé koncepce národní identity, chápou přece dosti omezenou politickou či kulturní kompetenci průměrných příslušníků národa. Je totiž těžké přesvědčivě dokazovat, že by tito lidé (což patrně předpokládají autoři některých prací o národě a nacionalismu) skutečně přemýšleli o smyslu života a že by je zajímaly teoretické úvahy o kultuře nebo ideologii.

Dlužno poznamenat, že společenské vědy ve skutečnosti zásadně respektují polyperspektivnost národa a že se každá z nich zabývá fakty pouze z vybraných hledisek. Pro dějiny idejí jsou to fakty ze čtvrté a páté námi rozlišené roviny, zatímco zájem sociálního psychologa se soustřeďuje na rovinu první. Místo toho, abychom se pokoušeli tyto dílčí přístupy integrovat [viz Kurczewska 1988], bylo by tedy asi správné co nejvíce dbát na jejich dosavadní separaci.

Jednou z klíčových kategorií nacionalismu, mimořádně často využívanou v polských vědeckých úvahách o národě, je samozřejmě „národní kultura“. Její vědecké pojetí se vyznačuje značnou diferenciací. Stoupenci relativně realistického přístupu v ní spatřují souhrn politicky podstatných národních symbolů, avšak podle nejkrajnějších interpretací jsou za pro národ významné, za specificky národní považovány všechny jevy, které do kultury zařazují antropologové, což je doprovázeno předpokladem o jejím systémovém charakteru.⁶ Takto chápáná národní kultura má stmelovat všechny roviny národního bytí a být tak médiem integrujícím jak individuální jevy s jevy kolektivními, tak i různé situační aspekty jevů z téže roviny analýzy. Příkladem výzkumného záměru směřujícího ke komplexnímu pojetí jevů chápáných obvykle jako zvláštní a zkoumaných různými nástroji, tzn. národa jako politické pospolitosti a individuální národní identity jako vlastnosti jeho příslušníků, je práce Antoniny Kłosowské *Kultury narodowe u korzeni*. To, co Emanuel Rádl činil pouze omylem, se stává hlavním badatelským cílem polské autorky. Faktorem integrujícím různé roviny skutečnosti je v její koncepci právě národní kultura, jejíž pojetí je široké. Má být komplexním symbolickým univerzem zahrnujícím různé jevy, od jazyka po autorkou zvlášť oceňovaná díla umělecké tvorby, především však literatury [Kłosowska 1996: 79-133]. Takto chápáná národní kultura má spojoval jevy všech pěti rovin.⁷

⁶) Viz např.: „Vzhledem k tomu můžeme národnost definovat jako jednotu kultury, kde kultura je způsobem života národa, s jeho ideály, tradicemi a jazykem. Kulturní jednotu však sahá hlouběji a zahrnuje celé spektrum každodenních kontaktů v rodinném životě, v přátelství, kolegiálních vztazích, při odpočinku, v institucích a školách. Obsahuje rovněž národní pojmy svobody, spravedlnosti, kompetence, cti a hodnot“ [Malinowski 1944: 255].

⁷) Prakticky patří samozřejmě do páté z rozlišených rovin, avšak většinu jevů, které autorka považuje za projevy národní kultury, můžeme zařadit do čtvrté roviny.

Na první pohled se pojetí národní kultury, navržené Kłoskowskou, vyznačuje určitou umírněností a teoretickou opatrností, neboť odmítá názor, že by pro národní kulturu měla být typická jednodušnost a absolutní soudržnost. Národní kultura je charakterizována pouze určitým druhem relativní jednoty v rozmanitosti, což je rys, který autorka nazývá syntagmatickým. Zdá se však, že Kłoskowská ztotožňuje kulturu jako kategorii používanou v antropologii s kulturou jako politickým faktem, tj. s kategorií nacionalistické ideologie. Právě toto nacionalistické pojetí kultury má být patrně hlavním zdrojem autorčina přesvědčení o zásadní důležitosti symbolické kultury jako zvlášť podstatné sféry, v níž se projevuje národní duch. Aniž bychom existenci nějakého souhrnu společných symbolů a významů činících z národa pospolitost komunikace nutně popírali, musíme konstatovat, že v knize Kłoskowské abscentuje reflexe týkající se vztahu mezi národní kulturou jako praktickou kategorií nacionalismu a syntagmatem národní kultury, jehož nacionalistická interpretace musí být nutně poznamenána značnou arbitrarností. Tváří v tvář šíři tohoto syntagmatu se zdá být nemožné najít dokonce nějaká měřítka, jež by dovozovala stanovit stupeň eventuální adekvátnosti této interpretace. Nadto obrátíme-li celou otázku, nelze přehlédnout, že fakt, že příslušníci národa sdílejí určité symboly nebo vzory chování, se stane pro badatele podstatným teprve tehdy, když onen významný charakter připsí uve- dené pospolitosti symbolů nějakí nacionalisté! Nezdá se, že by opravdu šlo o to, že příslušníci národa skutečně sdílejí určité symboly či významy. Důležitější je pravděpodobně to, aby je dokázali identifikovat národní ideologové, jejichž úkolem právě je poukazovat na významy a hodnoty, jež jsou údajně všem členům kolektivity společné.

Je těžké uznat, že by kultura v pojetí Antoniny Kłoskowské mohla fakticky sloužit integraci výzkumů národů jako politických pospolitostí i národní identity jedinců. Zdá se, že i v její koncepci národní identity jsou smíseny jevy, jež je třeba při analýze zřetelně oddělit. Autorka knihy *Kultury narodowe u korzeni* rozlišuje totiž dvě dimenze této identity: deklarovanou identitu a valenci neboli osvojení národní kultury. Zatímco první (patřící do první nebo druhé roviny – v závislosti na sociální situaci respondenta) nevzbuzuje pochybnosti, druhá má ve skutečnosti rovněž čistě situační ráz, neboť je fakticky deklarací respondenta, který prohlašuje, že disponuje příslušným teoretickým věděním (patřícím do čtvrté z rozlišených rovin), získaným zpravidla během školní výchovy nebo prostřednictvím médií. Jde tudíž o další, druhořadý indikátor identifikace.

Koncepce Kłoskowské umožňuje zjistit další, praktičtější a v běžném životě zakoreněnější dimenzi valence, chápáné jako něco, co patří výrazně do první ze mnou rozlišených rovin, tj. umění rozeznávat cizí (a být považován za „našeho“, a to rovněž ve vlastních očích!). Její sepětí se syntagmatem národní kultury a zejména se symbolickou kulturou není však zřejmé.

Zdá se, že se ani Antonině Kłoskowské nepodařilo úspěšně integrovat sféry skutečnosti, jež jsou v analýze obvykle oddělovány, a že její pokus o holistické pojetí národa i národní identity není patrně oprávněný. Její analýza národní identity prozrazuje prakticky mnohoaspektový charakter, a to i těch jevů, jež bychom měli tendenci ukvapeně považovat za stejnorodé.

Poznatek týkající se polyperspektivnosti mnoha rovin společenských představ je nesporně nutné aplikovat nejen pouze na národ, ale i na jiné, dílčí kategorie nacionalismu, mezi nimiž vůdčí místo zaujímá národní kultura. Je sice pravda, jak ve své knize poznamenal Arnošt Gellner, že národ je fúzí vůle, kultury a státu, ale v nacionalistické praxi má i ona kultura výrazně politický ráz. Pojem národní kultury má rozdílný smysl, používají-li

jej v rámci nacionalistické teorie sami teoretikové či popularizátoři, nebo činí-li tak praktičtí politici, pro něž nemusí v zásadě označovat žádný konkrétní obsah a objevuje se zpravidla tehdy, když je třeba zdůvodnit politické aspirace konkrétních osob nebo skupin, přičemž představuje, máme-li se odvolat na Petra Pitharta, autora jednoho z mott z knihy britského antropologa, nanejvýš méně smělou formu politiky [Gellner 1993: 66, 6]

Je třeba poznamenat, že ve světle uvedených úvah se zdá být oprávněná určitá nedůvěra i vůči (jinak vhodné) kategorii „nacionalismu“. V každém případě musíme rezignovat na chápání nacionalismu jako vůdčí zásady formující národ. Nemůžeme mu již připisovat roli klíčové vysvětlující proměnné, a to nejen proto, že nám nejde o jakýsi „nacionalismus s velkým N“ [Anderson 1986] vystupující v jednotném čísle, ale pouze o jeden z mnoha existujících a diferencovaných nacionalismů. Je to nemožné také proto, že žádnému z konkrétních souborů nacionalistických představ nelze připisovat kompletní, ba ani koherentní systémový charakter.

Procesuální a polyperspektivní pojetí národa: důsledky

Navrhované přijetí aktualizované interpretace renanovského pojetí národa a nacionalismu, podobně jako někdejší akceptace argumentů obsažených ve zmíněné přednášce nutně vyvolává potřebu modifikovat některé dnešní populární názory na národ. Uvědomujeme-li si mnohoaspektovost a nestejnorodost zkoumaných jevů, musí to zmenšovat hodnotu vysvětlení, jež se odvolávají na dlouhodobé vývojové cykly údajně integrálních, v čase i prostoru existujících národních společenství. Neznamená to popření samotného faktu kontinuity národního bytí (ani tím méně podcenění nacionalistických představ týkajících se údajně neměnnosti národní identity nebo nepřetržitosti vývoje národa). Jistě to však ovlivňuje časovou perspektivu pojetí národa. Chceme-li odpovědět na otázku „národ – minulost, nebo budoucnost?“, obsaženou v titulu monografického čísla měsíčníku *Znak*, věnovaného problematice národa a nacionalismu a obsahujícího články Jerzyho Szackého [1997] a Andrzeje Walického [1997], jež jsou v kontextu polských výzkumů národa velmi důležité, mohli bychom říci: současnost. Znamená to, že se musíme znovu zamyslet nad skutečnou vhodností některých automaticky uváděných vysvětlení, jež se odvolávají na dějiny či na národní tradice. Již sama jejich účinnost se nám v zásadě musí zdát podezřelá, a to tím spíše, jestliže si uvědomíme, že dějiny či tradice, které nám mají umožnit pochopit současné politické události, jsou jako praktické kategorie nacionalismu plodem nepřetržité aktualizace a neustálého oživování. Nemá pak jejich použití k jeho vysvětlování tautologický charakter?

V literatuře týkající se národa a nacionalismu se často objevuje otázka budoucnosti těch národů a nacionalismů, jejichž politické aspirace byly již v zásadě uspokojeny. Neexistují žádné ukazatele, které by umožnily dát na ni jednoznačnou odpověď. Dnes se sice zdá, že velice propagované a rozšířené nacionalistické kategorie a symboly mohou počítat s dlouhodobou existencí. Kdo je však s to předvídat, zda tomu tak bude i v budoucnosti? Jak potom budou interpretovány? Nenahradí je zakrátko nějaké nové, atraktivnější kategorie, které ovládnou veřejné debaty? Nemusí to samozřejmě znamenat zánik národních symbolů, ani běžných kategorií dělicích „nás“ od „nich“, které vždy budou čekat na okamžik, kdy je někdo znovu ožíví. Aby tak však mohl učinit, bude je muset vyčlenit z chaosu jiných kategorií a symbolů a nově jim připsat veřejněpolitickou závažnost i na vyšších rovinách operacionalizace národa, než je rovina každodennosti. Můžeme si být jisti právě pouze tím, že významy, které jim pak budou připsány, budou značně odlišné od těch, jež mají v současném nacionalismu.

Konec osmdesátých let a léta devadesátá jsou epochou šíření nové vlny evropských nacionalismů. V námi navržené perspektivě je jejich vznik především výsledkem toho, že se po skončení studené války rozšířil přístup ke komunikačním prostředkům, umožňující veřejné exponování a propagaci různých argumentů dajících se prezentovat v atraktivní formě, a to včetně nacionalistických. Na Balkáně i v bývalém SSSR se s tím bohužel spojil rovněž snadnější přístup k prostředkům násilí, což přispívá k dalšímu oslabení hypotetického sepětí mezi prvními dvěma a třetí z rozlišených rovin operacionalizace národa. V důsledku toho se národ jako fakt patřící do reality médií může někdy automaticky stát faktem politickým, a to do značné míry nezávisle na tom, jak mnoho osob se s ním v každodenním životě identifikuje. Za této situace se otázka připravenosti velkých skupin obyvatelstva podporovat nacionalistické ambice může ukázat jako méně podstatná, než bychom očekávali a než tomu bylo v minulosti. Proto také sepětí národa jako politického faktu s národem jako identifikační skupinou přestává být tím spíše zřejmé. Je nesporné, že existence nebo absence, druh a směry eventuálních závislostí mezi těmito jevy jsou tradičním a stále obzvláště atraktivním tématem sociologických výzkumů. Je však třeba si uvědomit, že výsledky analýzy výstižně popisující dřívější nacionalismy nemusejí odpovídat nacionalismům dnešním.

Jak se zdá, změna perspektivy umožňuje docenit fakt, že současné evropské nacionalismy jsou jevem výrazně novým. Stačí upozornit na takové znaky, jež nemají historický precedens, jako je jejich silně politický ráz projevující se v tom, že na prvním místě zdůrazňují státněprávní postuláty, nikoli postuláty týkající se sféry kultury, tak charakteristické pro východoevropské nacionalismy konce 19. století. V nacionalistickém diskursu bývá tato změna obvykle zdůvodňována koncepcí údajného postupného „dozrávání“ národů, jehož konečným výsledkem má být nevyhnutelné vytyčení státněprávních postulátů, a konečně vytvoření vlastních států. Nové je také široké používání liberálnědemokratické frazeologie jako prostředku, který má legalizovat nacionalistické požadavky. Její význam však nelze přeceňovat, neboť toto používání vyplývá především ze změněného charakteru politického diskursu v situaci mocenského monopolu liberálních demokracií. Je třeba rovněž dodat, že v poslední době často diskutovaná otázka závislosti mezi národním principem a pravidly liberální demokracie nebo také otázka vztahu mezi demokratickým a nacionalistickým pojetím principu suverenity lidu je patrně podstatná pouze v oblasti čisté teorie a nelze ji přenést do roviny společenské praxe, kde jsou oba tyto principy od sebe odděleny.

Zdá se, že z hlediska politické praxe je klíčovým problémem vytvářeným současnými nacionalismy především to, že mají delegitimizující vliv na politické systémy, což se projevuje dvojím způsobem. Může to podkopávat režimy, které začínají být chápány jako „cizí“, ale může to rovněž delegitimizačně působit na elity nebo segmenty politických elit vlastního státu tím, že se o nich prohlašuje, že nedostatečně dbají o specificky národní zájmy. Jak se zdá, síla politického působení takových kategorií, jako je „národ“, „kultura“ nebo „identita“, je doposud nezdolná. Přijetí perspektivy, kterou jsem ve svém článku navrhl, vede, pokud jde o aktivitu a účinnost delegitimizujícího působení nacionalismů, k dosti nejednoznačným závěrům. Na jedné straně se jejich objevování, charakter a vývojové tempo nedají předvídat. Je-li přístup k oné veskrze politické kultuře či identitě tak snadný, pak se každá skupina, hledající zdůvodnění svých politických aspirací, na ni může odvolat (tj. vyvolat ji k životu). Nadto chybí kritéria, jež by umožňovala vyřešit otázku pravoplatnosti onoho nároku na kulturu či identitu, a fakticky pravoplatnosti ambic elit podílet se na moci ve jménu skupiny, jež má být nositelem této kultury. Chápeme-

li však na druhé straně národ a kulturu především jako praktické kategorie politiky, módní a doposud účinné nástroje v rukou politických elit, pak se ukáže, že nezávisle na tom, jak snadno se lze na ně odvolávat a nezávisle na účinnosti jejich působení, pohybujeme se stále ve světě standardní, nevyhnutelně pluralistické politiky. Jestliže si badatel uvědomí, že uvedené kategorie jsou pouze specifickými, netypickými nástroji politiky, pak pro něho ztratí svoji dosavadní neobyčejnou sugestivnost. Bude nyní schopen zjistit, že obavy vyvolané ztrátou identity či hrozbou cizích kultur se svými příčinami zásadně neliší od příčin obav vyvolávaných jinými konflikty mezi typickými politickými stranami, jež používají obvyklé prostředky politického boje. Existuje tudíž naděje, že časem se i delegitimizační účinnost oněch nestandardních nástrojů nacionalismu zmenší a podlehnou inflaci plynoucí z toho, jak snadno a všeobecně jsou aplikovány.

Z polštiny přeložil Jan Sedláček

JAROSLAW KILIAS vystudoval sociologii na Varšavské univerzitě, kde nyní působí jako odborný asistent. Zabývá se hlavně politickou sociologií a sociologií národa. V současnosti připravuje projekt týkající se dějin české sociologie. Publikoval knihu *Naród a idea narodowa: nacjonalizm T. G. Masaryka (Varšava 1998)* a řadu článků a statí v odborném tisku. Český vyšlo *Co je malý národ? Pokus o interpretaci pojmu ve sborníku Sto let Masarykovy České otázky (1998)*.

Literatura

- Anderson, B. 1986. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Berger, P., T. Luckmann 1981. *Social Construction of Reality*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Billig, M. 1997. *Banal Nationalism*. London-Thousands Oaks-New Delhi: Sage.
- Brubaker, R. 1996. *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge (UK): Cambridge University Press.
- Gellner, A. 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibál.
- Kilias, J. 1997. *Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji jako interpretatorka interesu narodowego i dobra kultury narodowej w wizerunku własnym a w świetle jej działań*. (strojopis)
- Kłoskowska, A. 1996. *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurczewska, J. 1988. „Etnocentryzm a ideologia narodowa.“ *Kultura i Społeczeństwo*, nr. 4.
- Malinowski, B. 1944. *Freedom and Civilisation*. New York: Roy Publishers.
- Ossowski, S. 1967. „Ludzki polimorfizm a ideologia społeczna.“ In *Dziela*, t. III. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rádl, E. 1918. *Rassové theorie a národ*. Praha: B. Kočí.
- Rádl, E. 1929. *Národnost jako vědecký problém*. Praha: O. Girgal.
- Rádl, E. 1935. „Československý národ.“ *Křesťanská revue* 8.
- Rádl, E. 1993 (1928). *Válka Čechů s Němci*. Praha: Melantrich.
- Renan, E. 1882. *Qu'est-ce qu'une nation?* Paris: Calmann Lévy.
- Renan, E. 1905. „Co to jest naród?“ In *Dziela Ernesta Renana (wybór)*. Warszawa: Wydawnictwo Przeglądu Tygodniowego.
- Schutz, A. 1964. „The Dimensions of the Social World.“ In *Collected Papers*, vol II. Haag: M. Nijhoff.
- Szacki, J. 1997. „O narodzie i nacjonalizmie.“ *Znak*, nr. 3.
- Walicki, A. 1997. „Czy możliwy jest nacjonalizm liberalny?“ *Znak*, nr. 3.